

ЗА ПРОИЗХОДА НА NOTITIA DIGNITATUM

Проф. д-р Джанфранко Пурпура

Университет в Палермо, Италия

Резюме: Изследването е посветено на произхода, авторството, целта, същността и датирването на *Notitia Dignitatum* - определен като изключително ценен каталог на гражданските и военните постове на Източната и Западната Империя. Направен е преглед на основната литература и съдържащите се в нея основни теории доколкото е съставен един общ документ за Източната и Западната част на Римската империя или това са два отделни илюстрирани списъка с различна датировка и по-късно обединени заедно и предоставени на младия император Валентиниан III.

Ключови думи: *Notitia Dignitatum*, гражданска и военна администрация, каталог на длъжностите, Теодосий II, Валентиниан III, Римска империя;

THE ORIGIN OF NOTITIA DIGNITATUM

Prof. Gianfranco Purpura, PhD

University of Palermo, Italy

Abstract: The study focuses on the origin, authorship, purpose, essence and dating of the Notitia Dignitatum, which is an extremely valuable catalogue of the civilian and military positions of the Eastern and Western Empire. It is made a review of the basic literature and its main theories whether exists a common document for the Eastern and Western part of the Roman Empire, or there are two separate illustrated lists of different dates and later united together and given to the young Emperor Valentinian III.

Keywords: *Notitia Dignitatum*; civil and military administration; catalogue of the positions; Theodosius II; Valentinian III; Roman empire;

Едно изследване по въпроса за произхода изглежда предварително за всеки вид изследване върху *Notitia Dignitatum*, тъй като различните резултати дават своето отражение върху оценката на структурата и върху степента на надеждност на текста. Ученият, който се докосва до този великолепно илюстриран изключителен каталог на гражданските и военните постове на Източната и Западната империя, се пита с каква цел и кой го е съставил. Въпроси от този тип предизвикват и някои от текстовете, дошли до нас чрез същия сборник – кодекс от X в., притежаван в 1500 г. от Събора на духовниците на катедрата на Спира (*Codex Spirensis*) и вече разкъсан в 1600 г.:¹ например *De rebus bellicis*, който също като *Notitia* притежава прекрасните изображения, водещи началото си обаче по-скоро от прототипа в томове, а не от кодекса, както в случая с прототипа на *Notitia Dignitatum*.² В тази необикновена колекция от

* Статията е публикувана в *Atti del X Convegno Internazionale della Accademia Romanistica Constantiniana in onore di A. Biscardi*, 8 ottobre, 1991. Perugia, 1995, p. 347–357 = *Annali dell'Università di Palermo* (AUPA), Vol. 42, 1992, p. 471–483. Достъпна е на http://www1.unipa.it/dipstdir/pub/purpura/notitia_dignitatum.htm. Предоставена е за превод и публикуване на български език в списанието с изричното съгласие на автора.

¹ Историята на *Codex Spirensis* е обект на много изследвания – вж. BIELER, L. The text tradition of Dicuil's Liber de mensura orbis terrae. – In: *Proceedings of the Royal Irish Academy*, Vol. 64, sect. C, n. 1. Dublin, 1965, p. 1–32; MAIER, I. G. The Giessen, Parma and Piacenza codices of the Notitia Dignitatum with some related Texts. – In: *Latomus*, Vol. 27, 1968, p. 96–141; Id., The Barberinus and Munich codices of the Notitia Dignitatum omnium. – In: *Latomus*, Vol. 28, 1969, p. 960–1035; ALEXANDER, J. J. G. The illustrated manuscripts of the Notitia Dignitatum. – In: *Aspects of the Notitia Dignitatum*. British Archaeological Reports, Suppl. 15, 1976, p. 11–49. Твърди се, че през 1426 г. Nicola di Cusa открива в Германия кодекса, който съдържа *Notitia Dignitatum*, но илюстрации на *Spirensis* са били известни на Konrad Kyeser преди 1405 г. (ALEXANDER, J. J. G. Op. cit., p. 12, n. 9). Направени са копия през 1426-1427 г. (Cambridge, Fitzwilliam Museum) и в 1436 г. (Oxford, Bodleian Library). През 1437 г. се открива копие в Париж (в Bibliothèque Nationale), но се поддържа и съществуването на независими копия извън *Codex Spirensis* (STEVENS, C. E. The Notitia Dignitatum in England. – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects of the Notitia dignitatum: papers presented to the conference in Oxford. December 13 to 15, 1974.* Oxford, British Archaeological Reports, 1976, p. 211–224). През 1550 г. граф Palatino Ottheinrich получава тайнствен подарък: копие от кодекса от Спира, направено в началото на 1542 г. (M 1 – München, Bayerische Staatsbibliothek), но неудовлетворен от акуратността на изображенията, успява да се снабди с оригинала, за да бъде направено ново копие на маслена хартия (M 2). Никога не се възстановява скъпоценният Кодекс от Спира, който през 1566 г. се е намирал в библиотеката на наследника на Conte Neuburg. След 1602- 1603 г. кодексът е разделен на части и използван отчасти за регистриране на съдебни дела от областта на Neuburg. През 1927 г. е разпознат запазен фрагмент от *Spirensis*, отнасящ се до *Itinerarium Antonini*, в Schloß Harburg (SCHOTTENLOHER, K. Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch, Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Heft 50/51. Münster Westfalen, 1927, p. 10).

² WEITZMANN, K. Book illustration of the fourth century, Studies in classical and byzantine manuscript illumination, Chicago, 1971, p. 96 ss., отбелязва че илюстрациите на *De rebus bellicis* са в овална форма, типична за изображенията във volumen. Фигурите в *Notitia* обаче са квадратни и почти на цялата страница, както в кодексите от V в. За датиранието на *De*

четирнадесет различни творби, включително и средновековната на *Dicuil, Liber de mensura orbis terrae*, се съдържат и *Itinerarium Antonini* или *Notitia Urbis Romae*, или *Costantinopolitanae, Notitia Galliarum, Cognationum De Gradibus, Laterculum Polemii Silvii* и други късноримски произведения.³ Както може да се забележи, отнасяло се е преди всичко за пленителни късноримски илюстрирани произведения, събрани, както и в други случаи, в сборници кодекси от каролинския учен около 825 г. В действителност, работата на *Dicuil* датира от този период и, според преобладаващото мнение, е „мост“ по отношение на оригиналната късноантична *Notitia Dignitatum*.⁴

Следователно можем да се запитаме с каква цел е замислен оригиналът и на каква възраст е. Датирането на *Notitia* е предмет на разгорещени дискусии, тъй като засяга разнообразни събития и проблеми като например напусканото на Британия от римляните или положението на галските, северноафриканските или дунавските провинции в периода между края на IV и началото на V в.⁵

rebus bellicis към епохата на Констанций II или на Валентиниан I и Валент вж. GIARDINA, – In: ANONIMO. *Le cose della guerra*. A cura di Andrea Giardina. Milano, 1989, p. XXVII–LII. Според BERGER, P. C. *The Insignia of the Notitia Dignitatum*, 1981, n. 161 a и 168, оригиналният регистър, който съдържа моделите на емблемите на щитовете, може да бъде определен като „илюстриран свитък“ (an illustred scroll). Много трудно може да се установи произходът на тези модели, но при всички положения *Notitia Dignitatum* е била създадена като кодекс.

³ Вж. пълното изброяване у SEECK, O. *Notitia Dignitatum*, Berlin, 1876, p. 10; MAIER, I. G. *The Giessen*, cit., p. 96–97. Според BÖCKING, E. *Über die Notitia Dignitatum utriusque imperii: eine Abhandlung zur Litteraturgeschichte und kritik*. Bonn, 1834, S. 11 ff., също *De gradibus cognationum* се отнася до началото на V в. Сrv. VOLTERRA, E. *La “Graduum agnationis vetustissima descriptio” segnalata da Cujas*. – In: *Atti dell’Accademia Nazionale dei Lincei*, Anno 375, 1978, Memorie. Classe di Science Morali, Storiche e Filologiche. Ser. VIII. Vol. 22, fasc. 1, p. 2 e s., който приема че става въпрос за по-древна схема, която не е актуална в III в. от н.е.

⁴ BIELER, L. *The text tradition*, cit., p. 1 31; ALEXANDER, J. J. G. *Op. cit.*, p. 19; CAVALLO, *Libri e continuità della cultura antica in età barbarica, Magistra Barbaritas. I Barbari in Italia*. Milano, 1984, p. 603 ss. Alcuino, пресептор на Карл Велики, е споменат като свързан с *Codex Spirensis*. Сrv. STEVENS, C. E. *Op. cit.*, p. 217. Самият Карл Велики е търсил антични документи в Равена при два повода – през 784 и 801 г. Сrv. PURPURA, D. *Il “Colosso” di Barletta ed il Codice di Teodosio II*. – In: *Atti del IX Congresso dell’Accademia romanistica Costantiniana*. Perugia, 1989. Според Eginardo (*Vita Karoli* 33) към момента на смъртта си през 814 г. императорът е оставил сребърни таблички с кръгло изображение върху тях на града Рим, и квадратно плато с изображение на Константинопол, което според ALEXANDER, J. J. G. *Op. cit.*, p. 15, биха могли да бъдат относими и свързани с *Codex Spirensis*, или по-скоро да са оригиналните корици на различни трудове, включени в него. В наши дни *Notitia Urbis Romae* е оглавяване от една персонификация на града Рим, но тя не е в кръгла форма (München, Bayerische Staatsbibliothek Clm, 10291. f. 177), докато *Notitia Urbis Constantinopolitanae* съдържа една квадратна топографска скица (Oxford, Bodleian Library, Ms. Canon. Misc. 378, f. 84) с многобройни анахронични детайли, произтичащи от една рисунка на Ciriaco d’Ancona, който е посетил Константинопол през 1418 и през 1425 г.

⁵ BURY, J. B. *The Notitia Dignitatum*. – In: *The Journal of Roman Studies* (JRS), Vol. 10, 1920, p. 131–154; JULLIAN, C. *Les tares de la Notitia Dignitatum: le duché d’Armorique*. – In: *Revue des Études Anciennes*, Vol. 23, 1921, no. 2, p. 103 ss.; ALFÖLDI, A. *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. – In: *Heft der Ungarischen Bibliothek für das ungarische Institut an*

Преди всичко има две тези – унитарната теза и тезата за стратификацията, които изглеждат противоположни. Според поддръжниците на унитарната теза изготвянето на документа вероятно се отнася до един момент, определян по различни начини: към 400-404 г. според Böckin; към 411-413 г. според Seeck; към 426 г. за *Notitia Orientis* и 427-8 за *Notitia Occidentis* според Вугу, който считал първия като завършено копие, а втория като работно копие, използвано до 437 г. от *primicerius notariorum occidentale*.⁶

Застъпниците на стратификационната теза, които имат превес, отбелязват обаче както в *Notitia orientalis*, така и в *Notitia occidentalis*, различни контрастиращи елементи, които биха могли да накарат човек да мисли за

der Universität Berlin, Band 10, I-II. Berlin ; Leipzig, 1924, p. 26; SALISBURY, On the date of the Notitia Dignitatum. – In: *JRS*, Vol. 27, 1927, no. 1, p. 102–106; STEIN, E. Die Organisation der weströmischen Grenzverteidigung im V Jahrhundert und das Burgunderreich am Rhein (1928). Opera minora Selecta. Amsterdam, 1968, p. 224 ss.; GRENIER, A. La Notitia Dignitatum et les frontières de l'est et du Nord de la Gaule. – In: *Mélanges Paul Thomas*, recueil de mémoires concernant la philologie dédié à Paul Thomas. Bruges, 1930, p. 378 ss.; BIRLEY, E. Roman Garrisons in the north of Britain. – In: *JRS*, Vol. 22, 1932, p. 55 ss.; SALISBURY, F. S. The Notitia Dignitatum and the Western Mints. – In: *JRS*, Vol. 23, 1933, p. 217–220; SCHULTZ, H. S. The roman Evacuation of Britain. – In: *JRS*, Vol. 23, 1933, p. 36–45; NESSELHAUF, H. Die spätrömische Verwaltung der gallisch-germanischen. Länder. Abhandlungen Breslau. Akademie der Wissenschaften, 1938, S. 37 ff.; BIRLEY, E. The Beaumont inscription, the Notitia Dignitatum and the garrison of Hadrian's Wall. – In: *Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society's Transactions*, Vol. 39, 1939, p. 190 ss.; BYVANCK, A. W. Notes batavo romaines. X. La Notitia Dignitatum et la frontière septentrionale de la Gaule. – In: *Mnemosyne*, Vol. 9, 1941, p. 87 ss.; GILLIAM, J. P. Also, along the line of the wall. – In: *Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Archaeological Society's Transactions*, Vol. 49, 1949, p. 38 ss.; KENT, J. P. C. Coin evidence and the Evacuation of the Hadrian's wall. – In: *Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Archaeological Society's Transactions*, Vol. 51, 1952, p. 4 ss.; COURTOIS, C. Les Vandales et l'Afrique. Paris, 1955, p. 72 ss.; Van BERCHEM, D. On some chapters of the Notitia Dignitatum relating to the defense of Gaul and Britain. – In: *American Journal of Philology* (AJPh.), Vol. 77, 1955, p. 138 ss.; NAGY, T. Die militärbezirke der Valeria nach der Notitia Dignitatum. – In: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (AAASH), Vol. 7, 1959, p. 183 ss.; VÁRADY, L. New evidences on some problems of the later roman military organisation. – In: *AAASH*, Vol. 9, 1961, p. 333 ss.; KENT, J. P. C. Coin evidence for the abandonment of a frontier province. – In: *Carnuntina*. Ergebnisse der Forschung über die Grenzprovinzen des römischen Reiches. Vorträge beim internationalen Kongress der Altertumsforscher, Carnuntum 1955. Graz ; Köln, 1956, S. 85 ff.; CLEMENTE, G. La Notitia Dignitatum. Cagliari, 1968, p. 264 ss.; 294 ss.; 319 ss.; 343 ss.; JOHNSON, J. S. Channel commands in the Notitia. – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects...*, cit., p. 81–102; HASSAL, M. W. C. Britain in the Notitia. – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects...*, cit., p. 103–117; RIVET, A. L. F. The Notitia Galliarum: some questions. – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects...*, cit., p. 119–141; MATTHEWS, J. F. Mauretania in Ammianus and the Notitia. – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects...*, cit., p. 157–187.

⁶ BÖCKING, E. Op. cit., S. 119 ff.; SEECK, O. Zur Kritik der Notitia Dignitatum. – In: *Hermes*, Vol. 9, 1875, S. 217 ff.; BURY, J. B. Op. cit., p. 153 s. Като се основаваме на по-новото изследване на CLEMENTE, G. Op. cit., p. 359 ss., вече не е възможно да се поддържа датирването на текста за Западната част на Империята към 437 г. – годината, в която Валентиниан навършва 18 години и встъпва в брак с дъщерята на Теодосий – Лициния Евдоксия, но се счита вероятно едно ревизиране към 429 г.

съществуването на различни ядра, стратифицирани във времето и в различни региони.

Според Clemente „документът не се е родил в един миг“ и „това е един документ в развитие“, но въпреки това разкрива „забележително композиционно единство“ както за Източната, така и на Западната част на Империята⁷. Източната част би могла да се отнесе към ядро, датирано между 401 и 406-408 г., докато еволюцията на Западната част ще достигне до 425-429 г.⁸.

Независимо от безспорния напредък в датироването, който сега може да се счита за установен въз основа на тези последни оценки, и също толкова явната необходимост да се търси баланс между твърденията за единството на съчинението и разнообразието на структурата му, ясно е че всеки окончателен избор между унитарната и стратификационната теза изглежда подчинен на решаването на основния проблем, свързан с функцията на документа.

И в този случай, схематизирайки, изглежда се противопоставят също две тези: една, която го счита за частна компилация, и друга, която свързва *Notitia* с дейността на *primicerius notariorum* за публични нужди. Тезата за частната компилация изглежда трудна за поддържане в светлината на разсъжденията на Clemente, че е „малко невероятно частно лице да е могло да има достъп до такава точна информация, и то от военен характер, при това да може да поддържа такива данни актуални както за Изтока, така и за Запада“⁹. Но, от друга страна, тезата, която свързва документа с официалната дейност на примикера, изглежда че не е в състояние да даде задоволително обяснение за същността на документа и неговото предназначение. Независимо от шанса да се отдава повече достоверност на тази теория, няма никакво съмнение, че макар и *Notitia* да е доста близо до *Laterculum*, тоест регистъра на длъжностите на Империята, държан от шефа на нотариусите, и правилно да възпроизвежда символи като $\theta\epsilon\kappa\alpha\iota$ и *codicilli*,¹⁰ коренно се различава от него. *Laterculum* би трябвало да бъде

⁷ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 115, 359, 368. BURY, J. V. Op. cit., p. 137, подчертава връзката между двете *Notitiae* “in the order of the contents, in the arrangement of the entries under each ministry or command or governorship, and for the most part verbally”.

⁸ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 359 ss., който предполага че съществуват елементи на хронологията, които не са толкова прецизни за дефиниране и се отнасят към 395-396 г.

⁹ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 360.

¹⁰ Относно $\theta\epsilon\kappa\alpha\iota$ вж. LIDO, G. De Magistratibus [Sull'interpretazione delle magistrature romane nella tarda antichità] II, 14.1 [Catania, 2009]; GRIGG, R. Portrait bearing codicils in the illustrations of the *Notitia Dignitatum*. – In: *JRS*, Vol. 69, 1979, p. 109.

всъщност поименник, посочвайки реалните титуляри на длъжностите¹¹, и да се отнася само за една от двете части на Империята. *Notitia* в никакъв случай не посочва названията на сановниците, които са внасяли при примикера такса за издаване на свидетелство за въвеждане в длъжност, нито пък обосновава макар и слабото доказателство за съществуването на глобален регистър, общ за двете части на Империята и различен от отделните *laterculi*, който впрочем би бил много труден за поддържане. Който познава затрудненията в законодателната комуникация между двете части на Империята, не може сериозно да си представи систематичното предаване на данни, отнасящи се до второстепенни въпроси или поверителна информация, като например разполагането на военни единици, което не би трябвало да е известно, особено в период на напрежение между двете части на Империята, както в началото на V в.

И все пак, въпреки разбираемите грешки и неточности, *Notitia* е глобален и надежден регистър на служителите на Империята. Предоставената информация наистина е потвърдена от археологически данни. Понякога обаче се срещат елементи на фантазията, както в случая с емблемите на щитовете, които не могат да произтичат само от обикновени несъответствия на ръкописната традиция. И точно от тази неясна граница между сигурността и фантазията, характерна за *Notitia*, идва тайната за произхода ѝ.

Следователно възниква хипотезата, че *Notitia* представлява нещо като годишник, различен от *laterculum*, но винаги съставян от примикера за информационни цели на висшата бюрокрация. Корените ѝ ще бъдат намерени в подобни документи, известни още от първите векове на Империята, чиито прародител би бил *Breviarium totius imperii* на Август.¹² Но независимо от

¹¹ На това основание BURY, J. В. Op. cit., p. 132, за пръв път е принуден да отрича идентифицирането ѝ с *laterculum maius*, но предполага, макар и без конкретни доказателства, за съществуването на някакъв справочник на примикера, който е различен от *laterculum*. Тази идея отчасти е подхваната от CLEMENTE, G. Op. cit., p. 359 ss., който счита че *Notitia* е нещо като официален годишник за двете части на Империята. Тезата, че *Notitia* е неадекватна за никакво официално ползване, се поддържа от GRIGG, R. Portrait bearing codicils, cit., p. 111, n. 25. Вж. също и BYVANCK, A. W. Antike Buchmalerei, cit., p. 195.

¹² CLEMENTE, G. Op. cit., p. 369 ss, развива наблюденията на Nischer, свързани със „съществуването на традиция в Империята за компилиране на документи от типа на *Notitia*“. От своя страна BURY, J. В. Op. cit., p. 132, отграничава, както вече казах, *Notitia* от *laterculum* с липсата на имената на съответните служители. Но той счита, че *Notitia* е официален документ, използван от примикера най-вече за информация относно бюрократичния апарат, но също и във връзка с *codicilli*, като възпроизвежда цветно съответните инсигнии на служителите. Копието от Spira всъщност произхожда от обединяването в един документ на примикера на Западната империя на едно окончателно копие на подобен документ за

времената празнина, която трудно може да се запълни,¹³ ясно е че това, което знаем или долавяме от тази „инвентаризация на света“ от Августовата епоха, не съвпада с *Notitia*: тя представлява снемане на статуса в цялата Империя. Може би предопределя необходимостта от водене на редовни регистри, що се отнася до длъжностните лица, обобщени в цифри¹⁴. Регистър от този тип вероятно е бил и *laterculum*. Съществуването на обобщени документи на гражданската и военната организация на Империята изглежда абсолютно правдоподобно, но се питаме дали разделянето на Империята на две части не би трябвало във всеки случай да доведе до дублиране, аналогично на това, което безспорно се е случило с *laterculum*. Въз основа на теоретичното единство на Империята не е възможно да се поддържа без конкретно доказателство, че Източните и Западните примикери са участвали в изработването на един-единствен годишник.

Всъщност изглежда и че няма нужда от такова единно годишно издание, тъй като съществуват номинални регистри с илюстрации на длъжностите за съответните части и би било достатъчно да се обединят тези регистри, именно *laterculi*, за да се получи глобална информация за бюрокрацията на Империята и да се обучат ефикасно бъдещи длъжностни лица, съобщавайки същевременно наименованията на вече съществуващите длъжности.

Notitia Spirensis не може да бъде свързана с дейност от този тип, нито с повече или по-малко официални отношения. За да се убедим в това, е достатъчно наблюдението на самия Clemente, че „нито една от двете *Notitiae* не може да се счита за завършен екземпляр“: как да считаме недовършения бюджет за официален? Човек се пита по-специално, каква полза би могъл да има от официална гледна точка временна и, най-вече, невинаги надеждна съпоставка,

Източната империя с предварителен и актуализиран към 437 г. вариант за Западната империя.

¹³ По-нататък аз поддържам хипотезата на Clemente, който се позовава на един пасаж от биографията на Александър Север (SHA, Vita Alex. Sev. XXI, 6), от който е видно използването от императора на *breviarii*, в които се указва броят и длъжностите на военните и цивилните служители, както и кои са на длъжност и кои получават издръжка. Но в *Notitia* няма нито номерация и бройки, нито срокове и времетраене на службата, нито каквито и да е цифри. Според Claudiano, Epith. Pall. 83–91 (Carm. Min. XXV BIRT) и в самата *Notitia* (Or. XVIII, 4 5; Осс. XVI, 5) нищо не подсказва за някаква дейност на примикера, различна от предоставянето на *laterculo* с цел създаване на годишен доклад за администрацията.

¹⁴ NICOLET, C. L'inventario del mondo. Geografia e politica alle origini dell'Impero romano. Bari, 1989, p. 217, твърди че документът на Август съдържа основно цифри.

като се има предвид че съществува окончателно и надеждно годишно издание, състоящо се от *laterculum*.

Но дори да считаме *Notitia* за работещ инструмент за издаване на *codicilli* или документ за вътрешна употреба, съставен от някой служител,¹⁵ включването на двете части и третирането им като един общ документ предизвиква объркване, както бе вече изтъкнато по-горе¹⁶. Ако обаче се изключи официалната употреба, не е оправдано скъпото издание за едната част на Империята, която би била безполезна за примикер или за което и да е друго длъжностно лице от другата част на Империята¹⁷.

На този етап изглежда, че няма никакъв изход за създаване на окончателна теория, ако не разгледаме някои характеристики на *Notitia*, които на пръв поглед изглеждат необясними.

На първо място, източната *Notitia* е по-синтетична от западната, която се стреми да бъде по-богата на детайли. Значително например е сравнението между Изтока и Запада в частта, отнасяща се към *sacrae longitiones*. На Запад са определени различните *praepositi* и *procuratores* за различните региони и следователно деветдесетте и девет изписани реда от Западната част се противопоставят на само тридесет и пет реда от Източната. Същото може да се каже и за *comes privatarum* и други длъжностни лица. Разликата е силно изразена по отношение на отличителните знаци на различните военни отряди: на двадесет и четири щита на *magister militum praesentalis* от Изтока могат да се противопоставят 120-те щита на *magister peditum praesentalis* от Запада. В тази връзка се отбелязва, че „в Източната секция липсват военни актуализации“. По-големи подробности се забелязват също и в описанието на Западните

¹⁵ На Запад според BURY, J. B. Op. cit., p. 137; на Изток според NISCHER, Ernst von. Die Quellen für das spätrömische Heerwesen. – In: *AJPh*, Vol. 43, 1932, p. 32, и POLASCHEK, E. – In: [Paulys] *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (RE), XVII [1936], col. 1098. Според MANN, J. C. What was the Notitia Dignitatum for? – In: *Mann, J. C., Goodburn, R. and Bartholomew, P. Aspects...*, cit., p. 1–9, *Notitia* произхожда от копие, използвано на Запад в *officium* на *magister peditum praesentalis*. Сrv. също POLASCHEK, Op. cit., coll. 1079 ss. Но според становището на CLEMENTE, G. Op. cit., p. 372, *Notitia* „съдържа ядро от информация за гражданската администрация, която е извън компетентността на *magisterium*, има много по-комплексна структура и е от по-широк интерес, за да се счете за един обикновен вътрешен документ предимно с военно предназначение“.

¹⁶ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 373.

¹⁷ Не е приемливо да се мисли, че главата на имперските нотариуси е имал наистина необходимост от *Notitia* за другата част на Империята, за да е улеснен при издаването на *codicilli* в своята част, както предполага BURY, J. B. Op. cit., p. 132.

територии, които точно поради това са по-добре познати. Но, към Източната синтетичност и Западното изобилие трябва да се прибави констатацията за по-голяма точност на информацията в Източната *Notitia* по отношение на Западната. Известно е, че например за Източната част е бил посочен броят на *evectiones*, на пощенските разрешителни, които са на разположение на всеки служител. Очевидно е, че ако за Западната част тази информация би била известна, предвид стремежа да се съобщават детайли достатъчно подробно, тя несъмнено би била включена. Всичко това ни води към потвърждаване на хипотезата че достигналото до нас копие, произхождащо от Изток, се е озовало и е било използвано на Запад. В този смисъл се създава, както беше отбелязано, „голямото безредие в Западната *Notitia*, както в частта, свързана с *Illyricum*, така и във военната част, и присъствието на географски пояснителни бележки.“¹⁸

Това е друга любопитна особеност на документа, който понякога приема снизходително изрази, далеч от официалната употреба, които имат явен илюстративен характер на географски подробности.¹⁹ Същите отличителни знаци на провинциалните управители представляват един вид фигурален атлас на Империята, по-специално като местоположение на реки, планински вериги, замъци и градове. Пирамиди и хипопотами в Египет, мечки и елени в Тауро, змии и хищни птици в Арабия оживяват тези изображения, които изглежда изпълняват почти дидактическа функция, посочвайки не само състава на бюрокрацията на Империята, но и символите и приходите от различните територии или задачите на различните длъжностни лица.²⁰ Така за Африка са показани пшенични класове, като се има предвид житото, транспортирано от продоволствения флот, изобразен в знака на съответния проконсул,²¹ а за *comes Italiae* върху отличителния знак е изображението на два прохода на Алпите, преградени от две заграждения, за да се покаже неговата най-важна функция след големите нашествия на Италия.²²

¹⁸ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 373. Обратното, в „Източната част се проявява една забележителна формална вътрешна съгласуваност, която не съдържа отклонения и противоречия“ (CLEMENTE, G. Op. cit., p. 185).

¹⁹ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 42 ss.

²⁰ Вж. напр. инсигниите на преторианските префекти, на *magistri officiorum*, на *comites sacrarum largitionum* или на *comites rerum privatarum*, на *vicari*.

²¹ Not. Occ. XVIII. ALEXANDER, J. J. G. Op. cit., p. 14.

²² Not. Occ. XXIV. BYVANCK, A. W. Notes Batavo romaines X. La *Notitia Dignitatum* et la frontière septentrionale de la Gaule. – In: *Mnemosyne*, Vol. 9, 1941, p. 95, n. 63.

Друг аспект, на който като че ли не се отделя достатъчно внимание, е свързан със запазването и преценката на достойнствата на един подобен труд, който не може да се оцени напълно поради множеството му възпроизвеждания²³. Оригиналният кодекс показвал в началната част на всяка *Notitia* една титулна страница, на която символично е изобразен гербът на примикера. Кодексът е съдържал *codicilli*, спретнато подредени и подложени за одобрение от Божията промисъл и избор, от което в крайна сметка зависело назначаването на длъжностните лица. Става дума за елегантно изкуство, аналогично на литературна риторична аргументация²⁴. Кодекс от този вид разкрива изпълнение с удоволствие при изпълнението, вкус и изработка извън обичайното, при това достатъчно рафинирано, за да подсказва че първоначалният собственик всъщност е бил младият Валентиниан III.²⁵

Тази хипотеза, неподкрепена от допълнителни аргументи, и формулирана в навечерието на Втората световна война, била обречена да предизвика слаб отзвук. Тя изглеждала несъвместима със стратиграфската природа на документа, който в крайна сметка е бил твърдо установен²⁶. Заслужавало си е да я подкрепи съответно обстоятелството, което само по себе си не е много съществено – че е налице обединението, но вече в IX в. (тоест, доколкото е възможно да се проследи историята на ръкописната традиция) на този документ с *Notitia Urbis Romae* и *Notitia*

²³ Ненадеждността на изображенията на гербовете на щита е открита от GRIGG, R. Inconsistency and lassitude: the shield emblems of the Notitia Dignitatum. – In: *JRS*, Vol. 73, 1983, p. 132 ss.

²⁴ GRIGG, R. Portrait bearing codicils, cit., p. 110. В изданието на Seeck двете илюстрации са поставени заедно и включени накрая на *Notitia Orientis* (XLV). В сборник с комедиите на Теренций, датиран от първата половина на V в., се среща подобно изображение на герб, върху който са поставени маските на различни персонажи от комедиите. Вж. GRIGG, R. l. c.

²⁵ BYVANCK, A. W. Antike Buchmalerei. – In: *Mnemosyne*, Vol. 8, 1940, p. 195.

²⁶ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 18, 367 s.: „Несъмнено наличието на таблички, които, както видяхме, съдържат чисто декоративни елементи, трудно разбираеми за един официален документ за честа употреба, или пък плод на неофициална инициатива, както изглежда счита Polaschek, може да ни накара да мислим за някакво копие, представляващо основно библиофилски интерес, и предназначено за лице със забележително значение в йерархичната стълбица. При всички положения такава хипотеза предполага датиране на изображенията, еднакво с момента на съставяне на документа, което обаче води до големи резерви предвид систематичния дух на римската бюрокрация, и контрастира с някои елементи на последващо осъвременяване, които вече разгледахме. Така че, ако документът по някакъв начин се счита за актуализиран след като е бил написан, такова твърдение трудно се съчетава с хипотезата за изключително единство.“

Urbis Costantinopolitanae, които очевидно имат характер само на информация, и които се отнасят със сигурност до епохата на Теодосий II и Валентиниан III.

На 23 октомври 425 г. момчето Валентиниан, родено на 2 юли 419 г., е коронясано като август в Рим от *magister officiorum* Елион, изпратен от самия император Теодосий. Между лятото на 429 и есента на 430 г. поне две годишнини биха могли да дадат на Теодосий случаи за необичаен дар: навършването на десетгодишната възраст, и особено честването на петгодишния юбилей и поемането на третото консулство от младия император на Запада заедно с августа на Изтока. Както е известно, консулите са имали навика да раздават плочки от слонова кост със символи на администрацията и сцени, свързани с най-важните длъжности. Даряването на кодекс, илюстриран с емблемите на служителите от двете части на Империята, не само би могло да почете и да поучи момчето император, но и физически би символизирило единството на *coniunctissimum imperium*, която „*pater*” Теодосий държал да напомни на „*filius*” Валентиниан.

Малко известен е калиграфският опит на император Теодосий. Византийския хронист Михаил Глика (Μιχαήλ Γλυκάς обаче го споменава с прозвището και καλλιγράφος.²⁷ Тази му способност дава възможност да се оцени по-добре дейността в полза на отделните школи и съставянето на сборници с императорски конституции. За нея има сигурни следи в източниците.

Така например се разказва че Теодосий, спазвайки обичая, сядал в цирка в императорската ложа, но без да обръща внимание на спектакъла, прекарвал времето си да изписва елегантно текстове в кодекси.²⁸ В някои ръкописи на *Collectanea rerum memorabilium* на Solino, където са събрани и любопитни географски сведения, четем: *Iulius Solinus explicit feliciter studio et diligentia domni Theodosi invictissimi principis*. Според Hemmerdinger, писателят е бил самият император Теодосий II.²⁹ Никифор Калистус съобщава, че любовта на императора към книгите е била такава, че той си набавил лампа, която автоматично се пълнела с олио, за да не бъде смущаван, докато през нощта бил

²⁷ MICHELE GLICA, *Annales*. A cura di I. Bekker. IV, 260 C (*Patrologia Graeca* 158, 488 C).

²⁸ MICHELE GLICA, *Annales* IV, 262 C (*Patrologia Graeca* 158, 489 C D).

²⁹ HEMMERDINGER, B. *Les lettres latines a Constantinople jusqu'a Justinien*. – In: *Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. Polychordia Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag. Byzantinische Forschungen. Bd. 1. 1966, p. 175.

погълнат да преписва древни томовете.³⁰ Освен това добавя, че много от текстовете на Теодосий достигат до следващата епоха поради отличното им качество. Припомня по-специално Евангелието и други текстове, в които текстът е изписан със златни букви и на всяка страница е подреден във формата на кръст.³¹ Теодосиевият монограм, който се среща на някои керамични съдове от тази епоха, описва името на Теодосий в рамките на кръстовиден знак, което свидетелствува за очевидния вкус към красивото изписване, характерно за тази епоха.³² Свети Йероним пише за това: „Пергаментът се боядисва в пурпурен цвят, буквите се изчертават с разтопено злато, книгите се покриват със скъпоценни камъни, но Христос умира гол пред вратите им [на богатите].“³³

Обаче ако даряването на кодекс като *Notitia* би могло да се обясни с модата на епохата и да е свързано с изтънчения вкус на Теодосий,³⁴ нищо не ни уверява, че това наистина се е случило. Проблемите, които документът е повдигнал досега, се обясняват с това, че:

- характерът на текста не е нито публичен, нито частен;
- не е възможно да се направи идентификация с *laterculum*, но пък и не може да се установи достъп до източници, трудно достъпни за частно лице;
- налице е опит да изпълни с подробности частта относно Западната част на Империята, защото тя би била по-полезна за младия ѝ император.

Но, както видяхме, на синтетичността и точността на частта за Източната империя се противопоставя определена неточност на Западната. Тя също би

³⁰ NICEFORO Callisto Xanthopoulos (Νικηφόρος Κάλλιτος Ξανθόπουλος). *Historia ecclesiastica*, XIV, 441 (Patrologia Graeca 146, 1064 A B), сравнява дейността си за спасяване на книги с тази на Птолемей. Изглежда приемлива като спомен от тези нощни бдения началната фраза в конституцията, публикувана в CTh. (Nov. Th. I: *...in tanto lucubrationem tristi pallore vix unus aut alter receperit soliditatem perfectae doctrinae...*), макар и да предизвиква известно удивление за интонацията, която съвсем не е в хармония със самодоволния тон за влизането в сила на Кодекса. Вж. MANFREDINI, A. D II “*Codex Theodosianus*” ed il “*Codex Magisterium Vitae*”. – In: *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana*, Vol. 5, 1982, p. 184.

³¹ NICEFORO Callisto Xanthopoulos. *Historia ecclesiastica*, XIV, 442 (Patrologia Graeca 146, 1064 B C).

³² За този монограм вж. напр. LLORIS, Miguel Beltrán. *Las ánforas romanas en España*. Zaragoza, 1970, p. 530, fig. 212, 213.

³³ GIROLAMO, Epist. XXII, 32. За вкуса към книгите в тази епоха вж. CAVALLO, G. *Libro e pubblico alla fine del mondo antico*. – In: *Libri, editori e pubblico nel mondo antico*. Guida storica e critica. Bari, 1975, p. 101; 123, 125.

³⁴ Император Фридрих II също е имал подобна страст. Изглежда че неговият труд “*De arte venandi cum avibus*” е създаден, коригиран и илюстриран от самия него. В Biblioteca Vaticana (Ms. Pal. Lat. 1017) се пази това изключително съчинение. Вж. Von SAUER, Franz, STUMMVOLL, Josef und FIEDLER, Rudolf (Hrsg.) *Codices Vaticani selecti*. XVI. Graz, 1969.

могла да се обясни, както вече споменах, в относителната липса на актуализиране на текст, създаден изцяло на Изток, където някои конкретни данни невинаги са били налични или актуални. Но преди всичко става въпрос за обединяването на двете части на Империята в един-единствен ценен кодекс, който би бил полезен и не особено труден за ползване от всеки, заедно с географските пояснителни бележки, наред с дидактическият характер и на елегантността на изработката, които в никакъв случай не съответстват на точността на схемите, предвидени да са на разположение на бюрокрацията.

Проблемът с датирането и стратиграфската структура на документа е от голямо значение. Изглежда че *Tabularium dominarum Augustarum in Oriente*, за разлика от *Tabularium*-а на Западната Империя, ни връща към ситуация след 423 г., когато Пулхерия и Евдоксия са августи на Изток и Гала – на Запад. Следователно военният корпус на *Placidi Valentinianici felices* е съществувал след октомври 425 г. Присъствието на *magister equitum per Gallias*³⁵ и структурата на *distributio numerorum* към същата година изглежда ни връщат обратно. Приоритетът на *magister officiorum* над *quaestor sacri palatii*, което е характерно за *Notitia*, но не е възпроизведено в Теодосиевия кодекс, е елемент, който трудно може да се оцени, макар да е свързан с признаването на заслугите на Елион, *magister officiorum*, който на 22 февруари 430 г. вече не е на служба.³⁶

И накрая, човек се пита как е възможно да се съчетае единството на реализацията и безспорната стратификация на текста.

Ако частта за Източната империя е приписвана на ядро в текста, датирано до 406-408 г., а частта за Западната империя е претърпяла еволюция до годините 425-429, достатъчно е да се предположи, че при реализацията на *Notitia* през 425-429 г. е използван по-стар текст, ограничен само в рамките на Изтока и отнасящ се до годините 406-408. На тази дата императорът на Изтока би имал горе-долу същата възраст като Валентиниан в 425-426 г. И в двата случая един текст като *Notitia* би бил полезен за образованието на едно дете, поставено на трона като император.

³⁵ CLEMENTE, G. Op. cit., p. 173 s., 199, n. 81; ZECCHINI, G. Aezio: l'ultima difesa dell'Occidente romano. Roma, 1983, p. 151, n. 42.

³⁶ CTh. 7.8.15; BURY, J. B. Op. cit., p. 140; CLEMENTE, G. Op. cit., p. 75 ss.